

**Ramon Puig Gairalt,
l'arquitecte municipal
de l'Hospitalet
de Llobregat
(1912-1937), dins el
marc de la Catalunya
nacionalista**

Mercè Vidal i Jansà

Ramon Puig Gairalt, l'arquitecte municipal de l'Hospitalet de Llobregat (1912-1937), dins el marc de la Catalunya nacionalista

Mercè Vidal i Jansà

Professora d'Història de l'Art Modern i Contemporani.

Universitat de Barcelona

En aquest article volem tractar el que van significar els treballs dels arquitectes Ramon i Antoni Puig Gairalt, que abracen des de la primera dècada del segle xx fins l'any 1937 i que encara perviuen en moltes de les localitats del territori català on van intervenir. Parlem en plural dels Puig Gairalt perquè van ser dos germans, el Ramon i l'Antoni, encara que a l'Hospitalet de Llobregat és sobretot de Ramon Puig Gairalt de qui podem trobar més obres que, com a valors patrimonials, han arribat fins avui. Com és ben sabut, el patrimoni de molts pobles i ciutats forma part de la memòria amb la què una col·lectivitat s'identifica. Al llarg del temps, qualsevol col·lectivitat que transita pel seu territori, que copsa el paisatge urbà que la caracteritza, estableix un vincle molt directe —sigui o no de caràcter monumental— perquè de fet s'ha convertit en signe identitari.

Les personalitats d'ambdós germans Puig Gairalt eren gairebé desconegudes quan iniciàrem la recerca que va ser motiu per obtenir el Grau de Llicenciatura al Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, el 1982; amb posterioritat el nostre treball va ser publicat¹ i, sortosament, l'existència d'aquest estudi va servir per salvar alguns edificis que haurien desaparegut, com també va servir perquè des de l'Hospitalet de Llobregat s'iniciés la revalorització dels Puig Gairalt (una escola porta el seu nom) i, entre finals dels anys noranta i el 2000 alguns dels habitatges resolts en passadís del barri de la Torrassa van ser objecte d'una acurada rehabilitació i, a la vegada, s'endegà un itinerari pels diferents barris de la ciutat amb la finalitat de conèixer algunes de les obres que han perviscut fins a l'actualitat. Com digué molt encertadament Octavio Paz, «el passat només és un present amagat».

ORÍGENS HOSPITALENCES I FORMACIÓ

L'Hospitalet de Llobregat té una importància fonamental en la vida de l'arquitecte Ramon Puig Gairalt (1886-1937) per diverses raons: l'una, els lligams familiars, i

¹ SUÁREZ, Alícia I VIDAL, Mercè. 1993.

l'altra, el fet que quan obtingué el títol d'arquitecte, el 1912, passà a ocupar el càrrec d'arquitecte municipal, justament quan l'Hospitalet experimentaria un fort creixement i, en bona part, la seva actuació donaria forma a un territori que d'agrícola passava a ser urbà.

La família Puig Gairalt era originària de l'Hospitalet. El pare, Ramon Puig i Campreciós, havia nascut al barri del «Centre», és a dir, al nucli més antic de la població. La branca dels Gairalt procedia del barri de Marina, nucli fonamentalment dedicat a l'explotació agrícola per ser una zona de terres d'al·luvió. L'ofici de contractista d'obres del pare, Josep Puig i Campreciós, que l'havia portat a treballar per a arquitectes com Antoni Gaudí (casa Calvet), va ser decisiu per a decidir la carrera d'arquitectura del fill gran, en Ramon, a la qual s'hi uniria després el fill més petit, l'Antoni (1888-1935) qui, en principi preferí la música per, després, fer la carrera també d'arquitectura.

Ambdós es formaren a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, però el fet que Ramon Puig Gairalt obtingués el títol el 1912 i el seu germà Antoni sis anys després són fets decisius per marcar certes diferències en cadascun d'ells, encara que tots dos els podem considerar arquitectes noucentistes. Així, Ramon Puig Gairalt va formar-se en els anys en què el debat arquitectònic a Catalunya passava per dotar l'arquitectura d'un valor nacional. Són els anys del Modernisme en els quals despunta l'autodenominada «nova escola d'arquitectura catalana» que té en Lluís Domènech i Montaner, Josep Puig i Cadafalch, Antoni Maria Gallissà o Josep Font i Gumà, entre d'altres, els inspiradors. Llurs projectes són una alternativa enfront dels estrangerismes més afins amb *l'Art Nouveau* o el *Modern Style*. D'aquí que ja els primers treballs de Ramon Puig Gairalt, dels quals perviuen alguns exemples a l'Hospitalet, siguin expressió d'aquesta recerca d'un llenguatge més en sintonia amb la tradició constructiva de l'arquitectura civil catalana. En serien exemples l'antiga Botiga Nova de 1912 (avui reconvertida en la cafeteria Porto Rico Coffe Club) a tocar de l'Ajuntament, encara amb un cert gust per la Secessió vienesa; mentre que la sèrie de tres «Cases Barates»² de 1914, de les quals només en perviuen dues, situades a la Rambla Just Oliveras, núm. 77-79, o la Fàbrica Cosme Toda, de 1923, del carrer Enric Prat de la Riba, núm. 60-66, responien al que preconitzava la «nova escola». Perquè es manté el lligam amb el moment del Modernisme, però on hi predomina més la contenció de formes que prové del treball estructural del maó vist i de petites aplicacions de ceràmica que són lleugers cromatismes sumats a l'expressivitat que atorga l'altre material. Tot i que aquests treballs arquitectònics són clarament expressió d'aquest període, aviat Ramon Puig Gairalt començà a prendre noves solucions arquitectòniques més afins amb l'ideal estètic noucentista que tant en el camp literari com en el de les altres arts comencen a evidenciar el canvi estètic.

Una sèrie de fets puntegen aquest canvi estètic. El 1906 Eugeni d'Ors iniciava el seu "Glosari" a *La Veu de Catalunya*. I, amb el pseudònim de Xènius, en una de les pri-

² Denominació que prové de la Llei de Cases Barates de 1911.

meres glosses afirmava: «*I de vegades penso que tot el sentit ideal d'una gesta redemptora de Catalunya podria reduir-se avui a descobrir el Mediterrani. Descobrir lo que hi ha de mediterrani en nosaltres, i afirmar-ho de cara al món, i expandir l'obra imperial entre els homes*». ³ El 1911 es publicava L'Almanac dels Noucentistes, on ja s'evidenciava el pertànyer a una nova generació i assumir l'idealisme de l'esperit del classicisme. També hauríem d'assenyalar que el component nacionalista es posarà de relleu en el vessant arquitectònic, sobretot a través de la mirada que l'historiador, crític d'art i museòleg Joaquim Folch i Torres desenvolupà a través de la valoració de l'arquitectura vernaclea i que amb més decisió insistí en la idea de crear un «*corrent arquitectònic nostrat*» que permetés «dir la paraula pròpia en l'hora present». ⁴ O quan assenyalava que [L'arquitectura popular és] l'afirmació dels propis elements vius, fills de la terra, creients en les tradicions populars, relacionats amb tots els fets i elements naturals que tenen relació amb les formes d'art, que una cultura els treu de la seva esfera humil i els eleva a obra d'art.

En canvi per al seu germà Antoni Puig Gairalt, la recerca d'un nou llenguatge el visqué en el període de formació i, una vegada acabada la carrera, optà per fer el gir cap a l'arquitectura més d'inspiració classicista i normativa que tenia en el Renaixement italià i en l'arquitectura vernaclea els seus referents. Ens trobem ja, en el 1918, en ple període del Noucentisme.

La personalitat d'ambdós germans com a figures compromeses amb el seu temps, els situa com a arquitectes plenament noucentistes que es van sumar a les iniciatives culturals que es produïen amb la voluntat de transformar i construir un país més amb sintonia amb la modernitat.

ACTIVISME CULTURAL

Ramon Puig Gairalt mostrà des de molt aviat una personalitat inquieta i al llarg de la seva carrera professional no tan sols hagué de respondre al gran creixement que experimentà l'Hospitalet del Llobregat a partir dels anys vint del segle XX, sinó que també al d'altres municipis de la geografia catalana on realitzà els seus treballs. En la comarca del Baix Llobregat perviuen edificis, xalets i habitatges plurifamiliars a Esplugues, Cornellà, Castelldefels i Sant Feliu de Llobregat. Encara que és a l'Hospitalet i a Barcelona on despunten un gran nombre de projectes.

Tampoc fou aliè a tot un seguit d'iniciatives que el portaren a participar i a mostrar-se com arquitecte compromés amb «*l'obra a fer*», d'acord amb la creació d'infraes-

³ XÈNIUS. «Empòrium», a *La Veu de Catalunya*, 19 de gener de 1906.

⁴ Entre els articles més significatius destaquem: FOLCH I TORRES, Joaquim. «Notes sobre l'Art Popular. L'Arquitectura de les nostres viles» 27.III.1913; «Cap a la glòria dels Oficis», 1.V.1913; «Cap a l'Estil», 5.VI.1913; «El II Concurs d'arquitectura del Centre Excursionista», 12.III.1914; «Els nous arquitectes», 24.XI.1919, a *La Veu de Catalunya. Pàgina Artística*. Vegeu també l'estudi més ampli que vaig portar a terme a VIDAL I JANSÀ, Mercè, 1991.

tructures i d'aquells ens científics i pedagògics que impulsava la política d'Enric Prat de la Riba i que s'havia intensificat amb la creació de la Mancomunitat de Catalunya (1914). Així es va presentar a diversos concursos, com els de l'edifici de Correus (Barcelona), la Clínica d'Observació i Hospital per al Tractament de Malalties Nervioses (Santa Coloma de Gramenet) —malgrat que no els guanyés—. Dos projectes seus de biblioteques populars (al Vendrell i Vic, aquesta darrera avui desapareguda) es portaren a terme i responien a aquest vessant d'estendre pel territori català aquelles infraestructures necessàries per culturalitzar àmplies capes socials. Conjuntament amb el seu germà va participar en el projecte monumental de bastir el gran Teatre de la Ciutat (1923), projecte que els va portar a viatjar per Europa per conèixer aquells edificis significatius de les grans capitals europees. Si la formació és una eina bàsica per a les classes socialment més febles i constitueix un dels punts de mira de l'«obra a fer» impulsada per la Mancomunitat de Catalunya, Ramon Puig hi contribuí impartint classes a l'Escola Elemental del Treball (1915-1922) i a l'Escola d'Estiu (1914), amb la finalitat de col·laborar en la formació tècnica.

També el trobem desenvolupant la tasca de publicista, amb articles en diaris (com el que reproduïm publicat, el 1933 a *Fortitud*, òrgan d'Esquerra Republicana de l'Hospitalet) i en revistes especialitzades. A través dels seus escrits intentà cercar les noves orientacions que havia de prendre l'arquitectura, i, a la vegada, també difongué les experiències que a nivell tant arquitectònic com urbanístic s'estaven desenvolupant a Centreeuropa (Berlín, Viena, Holanda, etc.) i que responien a una política social endegada en pro de l'habitatge obrer. Moltes vegades els articles venien il·lustrats per fotografies preses per ell mateix —la seva càmera Kodak esdevingué un element inseparable en els seus viatges.

No deixà desatès un altre camp, com ho és el dels congressos, on els temes essencials que es debatien eren els problemes respecte a l'habitatge obrer i l'urbanisme. El trobem col·laborant i elaborant ponències tant en el Primer com en el Segon Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana (celebrats el 1932 i el 1933, respectivament). Encara hauríem de fer esment de la seva activitat com a conferenciant; de la seva vinculació a corporacions professionals (Associació i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Cuerpo de Arquitectos Municipales de España —CAME—) i culturals, i els freqüents viatges a l'estranger que fan de Puig Gairalt un observador directe. Tota aquesta multiplicitat d'activitats no foren sinó respostes a aquell afany de culturalisme i de progrés que des dels organismes de poder es volien assolir, amb la finalitat de construir una Catalunya a l'encalç dels països avançats d'Europa. Són fites suficients que inscriuen Ramon Puig en els ideals culturals del país.

Tant Ramon Puig Gairalt com el seu germà Antoni desenvoluparen un perfil molt destacat que tingué a més com a complement el de nodrir-se, impel·lits per aquest afany de coneixement, amb una extensa biblioteca, de la qual encara n'han perviscut molts llibres i revistes, conservats a l'arxiu familiar Puig Viñals, que són un clar exponent de la responsabilitat amb la que varen desenvolupar la seva activitat pro-

fessional. En la seva biblioteca el món italià hi és present en *La villa impériale de Tibur (Villa Hadriana)*, en edició francesa de 1904, o de William J. Anderson, *The Architecture of the Renaissance in Italy*, del 1909 o *L'architettura di Giuseppe Mancini. Schizzi e progetti*, editada per Preiss Bestetti e Cia de Milà amb una gran profusió de làmines; *l'Architecture toscane ou Palais, maisons et autres édifices de la Toscane*, en edició de 1923 i, del mateix any, en l'edició de *The Library of Architectural Documents*, apareguda en dos volums, D'Espouy, *On Hundred Selected Plates from Fragments d'Architecture Antique*, o de W.H. Ward, *French Renaissance Architecture 1495-1830*.

Si la presència d'Itàlia i l'antiguitat tradueix aquestes inquietuds en el repertori bibliogràfic encara caldria al·ludir a aquells que tracten temes d'ornamentació i decoració que, d'Egipte als etruscs, són presents, mitjançant C. Picard, *La sculpture antique*, en dos volums, del 1923, publicats a París per H. Laurens; de Giulio Ferrari, *Lo stucco nell'arte italiana*; o d'Alexander Speltz *L'ornement polychrome dans tous les styles historiques. L'antiquité*, en edició alemanya del 1915. Altrament, el model de ciutat que Werner Hegemann, juntament amb Elbert Peets, van difondre amb el seu *Civic Art* (1922) i *l'Amerikanische Architektur & Stadtbaukunst*, publicat amb Ernest Wasmuth, el 1927, demostra l'interès per la conformació d'una arquitectura vinculada al paisatge urbà amb el comentari de més de 1.200 exemples que es considera un Thesaurus vitruvià. El caràcter de l'arquitectura de la Provença coetània a l'activitat dels Puig Gairalt mostra en els treballs de l'arquitecte René Darde comitències amb el vessant vernacular que recupera el Noucentisme, com ho exemplifica la publicació d'una sèrie de volums anomenada *L'habitation provençale* editats a París per Ch. Massin & C. Éditeurs.

Finalment, cal remarcar que l'interès demostrat en la participació en congressos i en els viatges fets, tal com hem assenyalat, a Centreeuropa o a Estocolm per admirar Gunnar Asplund, són indicatius que no s'aïllaven dels temps actuals, sinó tot al contrari. La biblioteca ho reflecteix a bastament, per exemple, amb l'obra de Bruno Taut, *Die Neue Baukunst in Europa und Amerika*, publicada a Stuttgart el 1929, o la de Ludwig Hilberseimer amb el seu *Grosstadt Architektur* (1927). Pel que fa al món contemporani hauríem d'esmentar tots els volums publicats als anys vint i principis dels trenta de Le Corbusier, al costat de revistes com *L'art vivant*; A.C. del GATEPAC (el grup d'arquitectes racionalistes als quals s'adheriren); tot plegat un conjunt indicatiu d'aquest manifest interès vers la modernitat des de la filiació noucentista. D'aquí també que fos Antoni Puig Gairalt qui presentés Le Corbusier en la seva primera visita a Barcelona, el 1928, a la Sala Mozart.

Tot i que Antoni Puig Gairalt, en no tenir la responsabilitat del càrrec d'arquitecte municipal del seu germà, va fer una carrera breu i més selecta, tenint com a clients personalitats de la burgesia, i portant a terme obres significatives del Noucentisme —Casa Guarro de Sarrià per al fabricant de paper— i, ja en sintonia amb el Racionalisme, la fàbrica Myrurgia. A l'Hospitalet també va signar alguns projectes del seu germà, com el Cinema Joventut (actualment Teatre Joventut, del carrer homònim,

núm. 4-10, de 1930-31) i la Casa Pere Sinfreu del carrer Progrés, núm. 19, de 1930, entre d'altres.

LA TRANSFORMACIÓ URBANA DE L'HOSPITALET

Les diferents onades migratòries que arribaren a l'Hospitalet durant el primer terç del segle xx feren augmentar molt la població (el 1900 té 4.948 habitants, i el 1910 en té 6.905; però és que el 1920 quasi dobra la xifra, amb 12.360 habitants, i el 1930, amb 37.650, quasi la triplica⁵); d'altra banda, l'assentament d'indústries (pensem que un bon nombre d'elles s'implanten en les dues primeres dècades del segle xx⁶) i l'adequació als nous temps amb la modernització i l'augment de serveis i transports (el 1912 és inaugurada la línia de Ferrocarrils Catalans, i amb l'Exposició Internacional de 1929 el metro arriba a les portes de l'Hospitalet amb l'estació de Santa Eulàlia), són dades prou significatives del canvi que experimentava el municipi. La imatge de poble agrícola i amb un predomini de la població dispersa anirà desdibuixant-se per convertir-se en una ciutat industrial, amb l'aparició de concentracions urbanes perifèriques.

L'actuació de Ramon Puig Gairalt com a arquitecte municipal, entre 1912 i 1937, coincidí amb un dels màxims períodes de creixement urbà; a més a més, la seva prolífica producció contribuí a definir aquesta nova imatge del municipi. Altrament, ens cal també incidir en un altre aspecte com ho és el de la figura de l'arquitecte municipal que esdevé en aquests anys l'inici d'una dinàmica professional nova, que reclamava una redefinició d'atribucions i funcions. De mica en mica, l'arquitecte desplaça el cos d'antics mestres d'obres⁷ i, a la vegada, la legislació pel que afecta a normatives d'higienització marcaren aquest canvi en el nou professional, que havia d'assumir noves responsabilitats. En aquest sentit són força il·lustratives les paraules de Puig Gairalt quan al·ludeix a la seva tasca: «*Estoy cansado de proyectar edificios perfeccionados, siguiendo los métodos más modernos higiénica y constructivamente, sin escatimar nada en su construcción, para destinarlos a corrales o criaderos de ganado. Y en cambio, es incalculable el número de horas que he pasado hablando para mirar de impedir a tantos individuos que pretendían construir viviendas en forma de verdaderas pocilgas, en el sentido más bajo de la pala-*

⁵ IVERN, Francesc, 1960: 76.

⁶ Excepte la Catalana de Gas i Electricitat, instal·lada a prop dels Ferrocarrils Catalans des de 1882, la fàbrica Basté (després Tecla Sala) de 1892 i la d'Altos Hornos de Catalunya, ampliada el 1917, la resta s'instal·la a principis del segle XX. Així, entre d'altres indústries importants, ens trobem amb la fàbrica Vilumara (1907); la de filats i teixits d'Avel·lí Trinxet (1907); la de ceràmica Tomàs Batllori i la Cosme Toda, del mateix ram (1913); la refinaria d'olis d'Anselm Lupi; la fundició Escorsa, SA; la tèxtil de Pareto (1916), etc.

⁷ Des de 1873 deixaran d'expedir-se títols de mestres d'obres; per tant, serà un estament que desapareixerà a mitjan anys vint. Vegeu al respecte l'estudi de BASSEGONA NONELL, Joan. *Los Maestros de Obras de Barcelona*, Barcelona, Editores Técnicos Asociados, 1973.

bra, sin condiciones para aprovechar tan sólo un poco de alegría de ver el sol. [...] ¿Tenemos —es pregunta— alguna culpa los Arquitectos en lo que sucede? ¡Que duda cabe! En primer lugar, es deber nuestro ilustrar a la opinión: que no hemos adquirido nuestros conocimientos para uso privado, sino que nos debemos a nuestros semejantes y principalmente a nuestros compatriotas.⁸»

L'Hospitalet, pel caràcter zona de conurbació de la gran ciutat, era el lloc de residència dels nouvinguts que cercaven treball i estatge; per tant, Ramon Puig Gairalt no tenia una clientela «selecta» sinó que la majoria dels encàrrecs procedien de petits menestrals o de gent de la petita i mitjana burgesia que posseïa un terreny i volia treure'n un rendiment davant la forta demanda d'habitatge.

La nova tasca, per tant, en la qual es trobà immers l'arquitecte, consistent a materialitzar les seves obres des de la funció pública i ordenar aquell espai físic encara verge, fou un dels debats que adquirí carta de rellevància des dels organismes corporatius —Associació, Col·legi d'Arquitectes, CAME, Sindicat— i dels seus mitjans d'expressió: publicacions, congressos i exposicions. Puig Gairalt, com indicàvem abans, no en restà al marge.

L'estudi d'aquesta transformació del paisatge d'agrícola a urbà de l'Hospitalet, a través dels treballs realitzats per Puig Gairalt, parteix dels expedients d'obres que es troben a la Secció de Foment de l'Ajuntament de l'Hospitalet, esdevenint un contingent molt elevat des del punt de vista quantitatiu. D'altra banda, pel que fa a l'ordenació del territori, hem estudiat el *Pla d'Eixample i Sanejament Interior*, projectat per ell el 1926, del qual el Museu d'Història de la Ciutat de l'Hospitalet en conserva alguns dibuixos aquarel·lats i l'Arxiu Municipal la documentació.

EL PRIMER NUCLI URBÀ I ELS EIXAMPLES

El nucli embrionari del municipi se situa en la part de ponent i en la part alta del terme, coincidint en certa manera amb el que avui és el «Centre». En aquest nucli sorgiren els primers eixamples a finals del segle XIX, on es projectà una quadrícula perfectament definida on hi veurem aparèixer el nou Ajuntament, amb façana a la plaça d'aleshores anomenada de la Llibertat, així com una altra plaça destinada a mercat. A principis de 1907, la urbanització de la propietat de Cal Tres, de la família Oliveras, una de les més antigues de l'Hospitalet i d'una forta puixança econòmica, donà lloc a un segon eixample, que hom ha qualificat de «gestió única»⁹ per tractar-se d'un sol promotor. Aquest nou eixample projectà una quadrícula formada pels carrers de Casanovas, Tarragona, Barcelona, Lleida, Girona, Montserrat, Mossèn Oliveras, Pañellas i Ter, deixant una via molt més àmplia, que seria la Rambla Just Oliveras i que enllaçaria la carretera amb l'estació de trens de la línia de Vilafranca.

⁸ PUIG GAIRALT, Ramon, 1925: 41-42.

⁹ ROCA CLADERA, J.N.

Xalet Ysern de la Plaça del Repartidor de l'Hospitalet

Els treballs projectats per Ramon Puig Gairalt afectaren sobretot aquest segon exemple i, en ell, podem trobar al llarg de la Rambla diverses obres significatives. Abans, ja hem esmentat les «Cases Barates» de 1914, en origen un conjunt de tres cases en filera on el llenguatge traduïa aquella influència de la «nova escola d'arquitectura catalana». La casa de veïns (núm. 71-75) de Josep Sabadell (1922-1923), on la composició simètrica i l'aplicació d'esgrafiats tradueixen clarament ja el caràcter més noucentista; en aquest vessant estètic també han perviscut la casa Rocamora (carrer Lleida, núm. 14) de 1920 i la casa Miret (carrer Baró de Maldà, núm. 17). Podem destacar en aquest nucli del «Centre» el xalet Sanfeliu (Rambla Just Oliveras, 49/carrer Lleida), de 1928. És un habitatge unifamiliar en el quals es palesa un pas cap a la modernitat pel caràcter molt més geomètric que prenen els volums propis de l'estètica de l'Art Déco que s'empeltà d'influències entre cubistitzants i

Casa del senyor Mestres, coneguda com la Botiga Nova a la plaça de l'Ajuntament.

abstractes. El treball en esgrafiats i el brollador, obra de l'escultor Rafael Solanic, denoten clarament l'afiliació noucentista. La modernitat, que de mica en mica en alguns arquitectes noucentistes es donà, també es fa palesa en l'antic Garatge Just Oliveras, avui desaparegut, que estava situat a la Rambla Just Oliveras cantonada carrer Barcelona; aquest edifici, destinat a garatge d'autobusos, fou projectat com una gran nau amb estructura de formigó incorporant així la modernitat de l'arquitecte francès Auguste Perret. La plaça del Repartidor conserva dos elements arquitectònics emblemàtics i que la distància cronològica que hi ha entre ambdós clarament evidencia aquest pas paulatí cap a formes arquitectòniques nodrides de modernitat. Ens referim, d'una banda, a l'edifici de Correus i Telègrafs, de 1926-1927, en el que s'emfazitza el seu caràcter monumental —malgrat que l'augment en

alçària de molts edificis de l'entorn n'ha desvirtuat aquest caràcter que en origen tingué—; en ell hi podem veure el signe de modernitat tant en la torre metàl·lica que el corona, com certes influències geometritzants pròpies de l'*Art Déco*. L'altre edifici, marcat per un caràcter més racionalista, era l'antic xalet del doctor Ysern Hombrabella (avui és Comissaria de Policia) que en origen va ser residència i consultori; malgrat el canvi d'ús, encara en el seu interior es conserven part dels paviments hidràulics, les baranes metàl·liques de l'escala interior i dels balcons exteriors que suggereixen les formes simples dels vaixells. Aquest gust nàutic combinat amb elements geomètrics *Art Déco* ho evidencia també el que va ser l'antic Banco Hispano Colonial (avui convertit en cerveseria), del carrer Enric Prat de la Riba, núm. 298, xamfrà amb la Rambla Just Oliveras, núm. 1.

COLLBLANC-LA TORRASSA

Si en l'anterior espai urbà ens trobàvem amb una toponímia que traduïa el nom dels antics propietaris (la família Oliveras), pel que fa al nucli de la Torrassa encara es fa més evident aquest fet.

És un dels barris més extrems del terme i l'existència, en la part sud, de la línia de ferrocarrils de Vilafranca, la carretera de Collblanc en la part nord, i la riera Blanca en el límit de Sants a l'est, i el torrent d'en Gornal, a l'oest, són de fet barreres que acaben de conformar el seu aïllament. L'any 1935 Ramon Puig projectarà el pont d'en Jordà, un dels pocs elements d'enllaç directe entre l'avinguda del Metro i la ronda de la Torrassa.

Com indicàvem abans, la urbanització de les diverses propietats van ser actuacions puntuals i la no existència d'una planificació de conjunt va fer que en molts casos s'optés per anar perllongant els carrers per mantenir un cert engrallat però donant certa irregularitat a les illes de cases que anaven sorgint. Els projectes de Ramon Puig Gairalt es varen concentrar en quatre punts molt clars: en la part propera a la via del tren; a banda i banda del que es denominava Caminet de l'Hospitalet (avui carrer Montseny); entorn de la fàbrica de Felip Colldefors; i en la part nord, les quatre illes compreses entre el carrer Pujós i Occident i limitat pel carrer Vallparada, en la part oest. La toponímia conserva encara avui alguns dels noms dels promotors: Albiol, Cotonat, Ferré, Llavinés.

Un altre element que el caracteritza és el fet de ser a més un dels barris que durant els anys vint del segle passat va créixer de manera molt accentuada; la seva conformació urbana es deu a la industrialització i a l'arribada de la immigració. D'altra banda, és on es trobava un tipus d'habitatge més especul·latiu. La parcel·la desenvolupada en llargària venia ocupada en part per la distribució d'habitatges mínims als quals s'accedia per un passadís que corresponia a l'espai lliure de l'interior de la parcel·la; eren per tant, molts d'ells, «habitatges en passadís», com ens ho demostren alguns encara existents al carrer Mas (núm. 85 i núm. 88), ambdós projectats el 1921; encara en el mateix carrer (núm. 125-127, núm. 132-136) tenim els

que foren projectats el 1922 i, encara amb la mateixa tipologia edificatòria, els que encarregà Jaume Borràs el 1923, ocupant un ampli xamfrà i que van del carrer Progrés, núm. 146-152/carrer Albareda, núm.1-13, fins al carrer Llobregat, núm. 169-173. Aquest era un conjunt de trenta-una cases en passadís de planta baixa i botigues, segons el plànol de l'edificació. Es tracta d'habitatges mínims molt característics dels que predominaven en aquells anys. Els habitatges mínims desenvolupats en planta baixa i, a vegades, amb una planta pis responien a la idea de no ocupar amb la construcció tota la parcel·la sinó que deixaven un passadís per accedir a les diverses cases i es situava una escala al fons de la parcel·la per accedir a les plantes superiors quan es tractava d'aquesta solució. La part lliure era una vertader «passadís» que era el mitjà d'accés interior.

Aquest encàrrec de trenta-una cases prové de Jaume Borràs, un propietari ben significat, ja que era l'actor de teatre que va tenir en aquells anys força anomenada entre la menestralia catalana. A les memòries de Francesc Pujols, aquest recorda una de les converses mantingudes amb l'actor, i justament Borràs li diu: «*jo, abans de la guerra, em guanyava molt bé la vida, fora del teatre, comprant i venent cavalls. Amb els meus estalvis m'havia pogut fer una vintena de casetes a la Torrassa que em deixaven tres-cents duros nets cada mes. Jo ja en tenia prou i de sobres, però, tan aviat com esclatà la guerra, la gent va decidir rebaixar, o no pagar el lloguer i, ara, per tal de poder viure he de tornar a fer teatre i em cal treballar com un forçat*».¹⁰ Com podem comprovar les paraules d'en Borràs ens confirmen el que hem dit anteriorment, així com el fet que, en uns moments precaris, els de la guerra, i també de conscienciació de classe, els estadants troben que viure en aquelles condicions és sentir-se doblement explotats.

L'aspecte especulatiu d'aprofitar tot l'espai per edificar portà a desenvolupar en alçària habitatges de quatre o cinc plantes sense que augmentés gaire l'espai interior, ja que aquests mantenien unes superfícies mínimes. Exemple del que indiquem seria la casa col·lectiva de planta baixa i tres plantes pis (augmentada en el cos central en posterioritat) propietat de Jaume i Enric Reverter, del carrer Mas, núm. 27/carrer Doctor Martí i Julià, núm. 68-74 (projectada entre 1922-1924), o en el mateix carrer Doctor Martí i Julià, núm. 9-11, que, projectada per Antoni Puig Gairalt el 1931-1932, manifesta el pas estilístic cap a elements més geometritzants amb l'aparició de les característiques tribunes poligonals i detalls *Art Déco*.

Com a elements emblemàtics d'aquest barri tenim el Mercat de Collblanc, que ens apareix signat a l'exterior demostrant l'autoria («R. Puig Gairalt, 1931») que Ramon Puig va resoldre en planta en forma de creu amb llanterna central i que, projectat entre 1926-1932, és a dir, poc després que tingués lloc a París l'Exposició d'Arts Decoratives que va donar nom a l'*Art Déco*, manté aquests lligams estilístics en tots els seus detalls. Es tracta d'un equipament que en la seva època responia als ideals d'higienització i de modernitat. L'altre element a destacar és l'edifici-torre o gra-

¹⁰ BLADÉ DESUMVILA, A, 1967: 387.

tacels, projectat el 1931 per a Joan Pons i Vila, situat a la carretera de Collblanc, núm. 42. Es tracta d'un edifici de planta baixa i onze plantes d'alçària que esdevingué un punt de reclam important, tot i que les dimensions de molts dels pisos siguin molt reduïdes. La façana, amb la seva volumetria esglaonada, adopta una forma piramidal amb joc de cossos entrants i sobresortints (balconades i tribunes poligonals) presentant un joc volumètric diferent des de diferents angles de visió. Molt aviat aquesta excepcionalitat va prendre el caràcter d'edifici-símbol; va ser guardonat, el 1933, per l'Ajuntament de l'Hospitalet i en els segells emesos per la Junta Local de Defensa Passiva de l'Hospitalet, el gratacels en va ser l'ícona representativa apareixent-hi esquemàticament grafiat. (A l'Annex reproduïm l'article de Puig Gairalt a la revista *Fortitud*).

Encara d'aquests anys en els que el treball arquitectònic de Ramon Puig Gairalt no deixa de mostrar la incorporació de solucions més en sintonia amb la modernitat, sense deixar l'aspecte creatiu, caldria assenyalar d'altres edificis com la casa Baldri Capellades del carrer Pujós, núm. 35/carrer Orient, de 1931, amb elements clarament *Art Déco*, o la de Joan Baiges del carrer Desemparats, núm. 78/plaça Espanyola, núm. 11, d'una expressivitat volumètrica que li permet desenvolupar tot i la depuració més racionalista aquest caràcter expressiu al resoldre's en xamfrà; va ser projectada el 1932.

LES PLANES I LA FLORIDA

De fet, si en el cas del barri de Collblanc-la Torrassa les dades de la seva existència es donen a partir del segle XIX, i encara podríem filar més prim i dir que la Torrassa neix en els anys vint, una cosa similar passa als barris de la Florida i les Planes. Era un espai on l'existència de bòbiles marcaven el seu caràcter, i el nom que avui encara conserven alguns dels seus carrers ens ho indica. De les dades que hem obtingut dels arxius de l'Ajuntament, sabem que l'any 1921¹¹ la zona es trobava sense urbanitzar, i en la sol·licitud s'esmenta que la construcció vol realitzar-se en «Les Planes del Vidrier», nom prou significatiu, situat en la zona sud. Per d'altres expedients sabem que també de manera puntual hi havia zones que gradualment s'anirien urbanitzant: el 1922 apareix la «Urbanització Ceravalls» que donà lloc a l'aparició dels carrers Ceravalls, Subur i les Planes. En la part nord veiem aparèixer la «Urbanització Contell» que acabà de perllongar el carrer Llevant i el seu paral·lel Pedraforca. Entre aquests dos nuclis primitius d'assentament queda una àmplia zona central travessada pel camí de les Bòbiles i on hi ha, des del 1918, la Bòbila «La Redentora» (avui plaça de la Redentora). Era una important empresa que tenia treballadors provinents tant d'Esplugues, de les Corts, de Collblanc, com del propi municipi. Encara avui perdura a tocar de la carretera un bloc d'habitatges que va ser construït com a cooperativa de la bòbila a mitjan anys vint i que ha estat objecte en els darrers temps de restauració, retornant a l'edifici el caràcter que tingué en origen.

¹¹ Arxiu Municipal de l'Hospitalet. Sec. Foment, Exp. 2195-2377.

Aquest nucli de la Florida i les Planes no fou ocupat fins als anys quaranta de manera massiva i en el seu traçat urbà hom va seguir les línies del Pla d'Eixample de 1926, redactat pel propi Puig Gairalt.

PUBILLA CASAS

El barri de Pubilla Casas està situat a la zona de Samontà i és el que es troba més elevat, 78 m sobre el nivell del mar. La relació entre aquest barri i el poble més proper, Esplugues, és molt directa, ja que és aquí on els dos municipis estableixen els seus límits.

La formació del nucli urbà es produí ben entrat el segle xx; fou a partir dels anys trenta que l'edificació es començà a produir d'una forma continuada. El mateix Ramon Puig Gairalt ens descrigué, el 1932, el paisatge que s'albirava des de la casa pairal de la Pubilla Casas: *«El terreny presenta unes suaus ondulacions cobertes de camps i vinyes en gran amplitud; i més avall, tota la plana i marina del Llobregat. La vista queda limitada a l'esquerra per la muntanya de Montjuïc; a la dreta pels turons del Garraf i al fons, en ample horitzó, per la mar que des d'aquí apareix tranquil·la i es dibuixa com d'una gran blavor. La salzerada del riu Llobregat es dibuixa com un llarg verger, gemat i frondós. Les cases dels pobles de la plana, Sants, Hospitalet, el Prat i Cornellà, semblen agrupaments d'una ciutat jardí.»* I, més endavant, afegí: *«Sobre l'extensa finca annexa a la casa s'ha projectat un extens plànol d'urbanització en forma de Ciutat Jardí que amb el temps serà sens dubte, la millor barriada del insospitat eixamplament del veí poble de l'Hospitalet. Vies de gran importància aflueixen a places en forma de "rond point". Pel moment ja s'han venut diferents solars i edificat algunes cases. Però enfront de la plaça central de la urbanització s'ha reservat una mansana, al mig de la qual campeja l'edifici de la "Pubilla Casas" amb les seves terrasses, els seus dipòsits d'aigua i l'arbreda que l'envolta.»*¹²

Si ens hem estès en aquesta referència ha estat per dos motius: l'un, pel gran canvi que experimentaria Pubilla Casas en les onades immigratòries dels anys seixanta del segle xx i, l'altre, perquè no hauríem pogut trobar una millor descripció tant de com era aquest espai en aquells anys com de la intencionalitat que el mateix autor, l'arquitecte Ramon Puig Gairalt, volia donar-li, convertint-la en una ciutat jardí. Malgrat els canvis soferts, el traçat urbà tradueix encara la concepció del model howardià¹³ de ciutat jardí amb places i carrers radials que s'anaven estenent com una xarxa; fins i tot el nom d'alguns dels carrers porten noms de flors. Altrament, és un dels

¹² PUIG GAIRALT, R. «La casa pairal. Cà la Pubilla Cases», a *Fortitud*, Hospitalet, 30.XI.; 15 i 31.XII.1932. Aquest tema també el tractà amb el títol de «La casa pairal de "cà la Pubilla Casas". Un bell exemplar d'arquitectura catalana», a *Arquitectura i Urbanisme*, Barcelona, Any II, núm. 2, març 1932.

¹³ Va ser la teoria creada per Ebenezer Howard a Anglaterra en el model urbà de ciutat jardí.

barris que més clarament podem identificar en el Pla d'Eixample projectat per Puig el 1926. Les bones condicions climàtiques i la seva situació molt propera a la muntanya de Sant Pere Màrtir varen ajudar a concebre aquesta zona de l'Hospitalet com una extensió de la ciutat jardí de Sant Pere Màrtir-Pedralbes. Els dos vestigis, que encara han arribat fins a nosaltres, esdevenien en aquells anys les dues notes aristocràtiques i simbòliques per a la futura ciutat jardí, com són Can Rigalt (1693-1764) i Ca la Pubilla Casas (1772). L'edificació, pensada seguint la tipologia de cases en filera de planta baixa i una planta pis, o de cases aparellades i de xalets envoltats de zona enjardinada, s'inicià el 1930 i durant el període 1931-1937 assolí un elevat percentatge de les obres que projectà Ramon Puig en relació amb d'altres zones.

LA MARINA-BELLVITGE

El darrer nucli és el més proper al mar i hom l'ha denominat «Marina». El caràcter predominantment agrícola ha estat el que ha perdurat al llarg dels anys fins ben entrada la dècada del anys seixanta del segle xx.

L'antiga ermita de Bellvitge és citada des del 1372 i era un dels indrets de pelegrinatge. La carretera del Mig, que travessa la zona, paral·lela al mar, és on, escadusserament, es podien trobar algunes actuacions edificatòries de Ramon Puig. La majoria de vegades es tractava d'habitatges mixtos, és a dir, aquells on conviuen les funcions de viure amb d'altres d'explotació (vaqueries, granges, tallers, etc.).

L'any 1928, la «Urbanització Feliu» donà lloc al traçat del carrer de Campoamor i, en els anys trenta, el traçat s'estengué entorn de la carretera de la Farola, prop de Can Vehils i limitant amb l'antiga carretera del Prat de Llobregat. Era un traçat en retícula i les illes de cases allargades traduïen la parcel·la agrícola antiga. De fet, les diferents implantacions de polígons d'habitatge i d'indústries són posteriors als anys a què es ceneix el nostre treball. Tan sols hem de dir que actualment tota la zona s'ha alterat i que, de mica en mica, i l'una rere l'altra, han anat desapareixent les cases de pagès i, amb elles, els camps de conreu.

En gairebé totes les construccions la factura artesanal fou el caràcter que dominà en l'edificació, sense que hi hagi ús d'elements estàndard ni seriats, tret dels que formen part de la composició de façanes, produïts industrialment i provinents de les indústries autòctones. Això no obstant, el que sí que s'observa en cadascun d'aquests barris de l'Hospitalet que hem volgut descriure a través dels projectes d'en Puig Gairalt, és que l'autor va introduint una major racionalització —al llarg dels anys— en l'ordenació de l'espai intern dels habitatges, amb solucions cada vegada més lligades a les necessitats d'assolellament, ventilació... i a la concentració dels serveis (cuines, cambres de bany, safareigs, etc.).

SANTA EULÀLIA

En referir-nos a la zona de l'Hospitalet-Centre hem parlat de l'eix de comunicació: la carretera de Santa Creu de Calafell com una de les vies de consolidació d'assentament humà i l'aparició d'una edificació suburbana. El nomenclàtor de 1860 parlava de 45 cases a la Bordeta i Ivern¹⁴ assenyala que sols els nomenclàtors de 1887 donen el nom de Santa Eulàlia a aquest nucli i parlen de 122 cases, és a dir, que l'extensió del municipi de Sants i la seva barriada de la Bordeta són els elements de penetració que s'estenen al llarg de l'eix de la carretera que començarà a configurar-se el nucli, i es reforçarà encara més amb la implantació de bona part de la indústria de l'Hospitalet. La Fundició Escorsa, S.A. i la fàbrica Trinxet, situades per sobre de la carretera de Santa Creu; la fàbrica de fustes d'Heliodoro Gimeno, al sud; Catalana de Gas i Electricitat molt a prop dels Ferrocarrils Catalans; la fàbrica d'adobs J. Roca, la tèxtil de Pareto i la de filats Caralt entorn a l'eix de la carretera del Mig, és a dir que al bell mig de Santa Eulàlia les indústries prenen una forta embranzida i llur assentament és fet sobre el que havia estat zona agrícola. El canal de la Infanta i les sèquies i recs que es perllongaven longitudinalment havien configurat una parcel·lació agrícola marcadament estreta i allargassada, parcel·lació que semblarà mantenir-se malgrat la transformació, a principis del segle xx, de zona agrícola en urbana-industrial.

La trama urbana de Santa Eulàlia repeteix l'ortogonalitat característica de l'eixample, però diferent dels dos traçats anteriors corresponents a l'Hospitalet-Centre, aquí la parcel·lació és més estreta i llarga i sembla respondre a una urbanització «natural», no planificada. I ens diu Roca Cladera que el procés urbanitzador es pot limitar a obrir carrers en els límits de la propietat, sense la necessitat de cap ulterior parcel·lació especial de la propietat agrària, excepte la directa de l'edificació.¹⁵

La intervenció de Ramon Puig Gairalt en el nucli de Santa Eulàlia obté un percentatge molt elevat de construccions en el període de 1912 a 1920. La raó és que moltes d'aquestes indústries foren projectades per ell, i la construcció d'habitatges sembla concentrar-se en dos pols; l'un, en els terrenys compresos entre el carrer Gasòmetre i Comerç; i l'altre, en el carrer Igualtat i Aprestadora. També en el percentatge que correspon als anys 1925-1930 el nombre de construccions es concentren en el carrer de Campoamor que és una continuació de la Carretera del Mig i la franja de carrers compresos entre els carrers Aprestadora i Natzareth. També en la darrera etapa del treball de Ramon Puig Gairalt (1931-1937) es mantenen uns índexs de construccions elevat. Entre algunes de les construccions d'aquesta darrera etapa que han perviscut tindriem la casa de veïns del carrer Pareto cantonada amb carrer de Santa Eulàlia, avui restaurada, o la del carrer Castelao cantonada amb carrer de Santa Eulàlia i la que també fa xamfrà amb la del carrer Santiago

¹⁴ IVERN, Francesc, 1960: 70. Vegeu també CARRERAS VERDAGUER, Carles. *SANTS. Anàlisi del procés de producció de l'espai urbà de Barcelona*. Barcelona: Serpa, 1980.

¹⁵ ROCA CLADERA, N.J.: p. 20.

Rusiñol. En totes elles el llenguatge ja es correspon amb uns plantejaments propers als del racionalisme amb la simplicitat dels volums i amb la inclusió d'elements geometritzants que alguns ens recorden —sobretot en les baranes dels balcons— la influència de l'*Art Déco*.

EQUIPAMENTS

L'Hospitalet, com hem anat veient, va progressivament creixent i desenvolupant-se. La necessitat d'edificis de serveis —mercats, escoles, correus...— era un dels problemes que tenia plantejats la ciutat.

El 1926, Ramon Puig projectà el Mercat del Centre, però el Mercat per al nucli de Collblanc-la Torrassa, concebut també el 1926, no s'inaugurà fins al mes de maig de 1932, accentuant encara més la familiaritat amb un repertori lingüístic plenament *Art Déco*.

Durant la Dictadura de Primo de Rivera les obres s'havien orientat a resoldre problemes de sanejament urbà —pavimentació, construcció de clavegueram, voravies...—, especialment per al nucli del «Centre» i amb petites intervencions al barri de Collblanc-la Torrassa. Així com també, davant el problema de l'escolarització sorgit per la munió d'infants, la política consistí en l'adequació de locals per poder resoldre les deficiències.¹⁶ No fou fins a la Segona República que els pressupostos de l'Ajuntament s'adrecaren fonamentalment a la construcció d'edificis escolars per als diferents barris de l'Hospitalet. Fou l'arquitecte municipal, per tant Ramon Puig, qui ho portà a terme i, en desenvolupar-se en uns anys en els quals emprà un llenguatge entroncat amb la modernitat, els grups escolars foren concebuts dins aquesta línia. La tipologia que adoptaren fou fonamentalment la de l'edifici-corredor, sense entretenir-se en cap mena de veleïtat especial que podia provenir d'una concepció estancada en el passat.

Així, també dins la renovació pedagògica que s'experimentà en aquells anys (Montessori, Decroly, Dewey), Ramon Puig projectà una de les primeres colònies escolars a Castelldefels per donar cabuda a tots els escolars, entre els quals alguns amb símptomes de tuberculosi. L'edificació era un senzill pavelló construït arran de mar, que adoptava les comoditats imprescindibles, resolt en unes línies plenament funcionals. La inauguració, que tingué lloc el 17 de juliol de 1932, va ser lloada per tots els mitjans informatius de l'Hospitalet i pels diferents grups polítics, especialment per Esquerra Republicana.¹⁷

Entre els edificis escolars de nova planta hi havia l'Escola Municipal Unitària «Salvador Gil i Gil» (1932-1934), situada en el carrer de Campoamor i l'Avinguda de Vi-

¹⁶ En relació amb aquest apartat principalment han estat consultades les Memòries de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat corresponents a 1925-1926; 1927; 1928; 1932 i 1935.

¹⁷ Vegeu l'article que li dedicà *Fortitud*, Hospitalet, núm. 18, 15.VII.1933.

lanova. També fou inaugurat el Grup Escolar Francesc Macià, avui enderrocat. Estava situat en uns terrenys propietat de l'ajuntament, entre la Gran Via i el passatge de Sant Elies. En ell, Ramon Puig va optar per la solució d'edifici-corredor, essent el passadís lateral el que donava accés a les diferents aules, lavabos, guardaroja, dutxes...; comptava amb una planta baixa, una planta pis i el terrat. En cadascun dels espais s'hi desenvoluparen les diferents funcions que provenien d'un ensenyament actiu: museu social, biblioteca, sala de professors, infermeria, entre d'altres. La inauguració tingué lloc el 18 de novembre de 1934 i en les diferents notícies aparegudes en els mitjans informatius trobem reflectida una concepció global. No tan sols era l'edifici el que ens entroncava amb el moviment modern, sinó que el sistema pedagògic, el nom donat a les aules (Narcisa Freixas, Rafael Campalans, Pau Sans, Agnès Armengol, Ignasi Iglésias i Dolors Monserdà) evocaven tot un món no gaire llunyà. Fins i tot hom destacava que el mobiliari fos de colors, les pissarres de vidre i que en el petit hall de l'entrada hi hagués un bust del president Macià sobre un pedestal, obra de l'escultor Rafael Solanic.¹⁸

EL «PLA D'EIXAMPLE I SANEJAMENT INTERIOR»

Tret del nucli històric de l'Hospitalet, el que correspon al barri del «Centre» —on s'han produït dos plans d'eixample, el de 1883 i el de 1907— la resta del municipi ha anat creixent segons les necessitats, sense l'existència prèvia d'una ordenació parcial ni, encara menys, global.

En un article, de 1928, es manifestava el següent: «*La urbanización en Hospitalet se realizaba en plena anarquía de urbanización; bastaba que un propietario de determinada porción de terreno presentara al Ayuntamiento un plano de urbanización, para que éste fuera aprobado y por consiguiente autorizado para edificar, ya directamente, ya por medio de los compradores de solares. De ahí que Hospitalet esté en todo su perímetro edificado, y en otras convertido en campo de explotaciones agrícolas.*»¹⁹ I, el mateix ajuntament, donant suport al planejament que presentà Ramon Puig Gairalt, indicava que: «*La necesidad de que Hospitalet tuviera un plano de ensanche y de reforma interior era sentida por todos, y lo era mucho más, si se tiene en cuenta la evolución de la población en el orden de la edificación con los planes parciales de edificación consiguiente. Estos planes de urbanización, que en cierta manera constituían una solución inmediata, implicaban, por otra parte, un obstáculo para la Ciudad: de ahí que había necesidad de remediar este mal, sin que para su curación hubiera otro remedio que la confección de este plano.*»²⁰

El pla d'eixample projectat per Ramon Puig Gairalt és la primera alternativa global que es presenta. Malauradament no s'han trobat ni els plànols originals ni la me-

¹⁸ *L'Espill*. Hospitalet, Any I, núm. 5, I.II.1935

¹⁹ «Ayuntamientos españoles. Hospitalet», a *El Municipio Español*, Febrero 1928, p. 8-9.

²⁰ *Memoria del Ejercicio de 1927*, Ayuntamiento de Hospitalet de Llobregat, 1927, p. 19.

mòria, tan sols la documentació existent són un seguit de trenta-quatre clixés fotogràfics que es feren de la planificació, alguns articles²¹ i diverses perspectives aquarel·lades, realitzades pel propi arquitecte, que ens permeten afirmar la des-tresa que en el dibuix tenia.

Ramon Puig Gairalt, referint-se al seu pla, afirma: «*al hacer el proyecto de su plano de Ensanche, hemos tenido siempre presente formar no una ciudad independiente, sino un complemento de la capital, en el que pueda disfrutarse de todas sus ventajas y no padecer sus inconvenientes*»²² (el subratllat és nostre) i, per tant, és en funció del lligam amb Barcelona que aquelles zones menys determinades i prope-res a la gran ciutat podien haver esdevingut a través de grans passeigs-salons l'e-lement de connexió com si fossin l'avant-sala de la metròpoli.

Assenyalàvem al principi que bona part de les biblioteques dels germans Puig Gairalt han perviscut fins avui i, això ens ha permès conèixer quins eren les referències urba-nístiques i els models de referència. Podem, doncs, referir-nos a autors com Nelson P. Lewis, l'introduïdor del *City Planning* i la *City Beautiful*, després difosa per Werner He-gemann i Elbert Peets, a través del conegut llibre *Civic Art* i, el que poc després seria editat per Ernst Wasmuth de Berlín, amb el nom de *Amerikanische Architektur & Stad-baukunst*. Tots ells autors que gaudeixen d'un gran prestigi en el món de les concep-cions urbanes. A través de les perspectives aquarel·lades veiem que grans perspectives encimbellen edificis, alguns de públics com estacions, mercats, escoles... i que es con-verteixen en coàguls compositius del disseny urbà. Grans avingudes on tot figura or-denat —el verd urbà, el trànsit de carruatges, els passeigs per als vianants vorejats d'escultures—; ponts monumentals concebuts a la manera dels que travessen el Sena (en el nostre cas el riu Llobregat); la gran plaça radial que des del sud s'estén cap a l'interior, emfasitzant la direccionalitat, i l'espectacular centre cívic. En definitiva, a tra-vés d'aquestes perspectives aquarel·lades de Puig Gairalt la ciutat apareix com una obra bella, harmoniosa, pacífica i productiva. Lluny queda l'Hospitalet rural, el del fosc contrast amb la metròpoli; ara esdevé una ciutat constructivament bella, una nova *City Beautiful*, avant-sala de la *Gross-stad*. En definitiva, una concepció urbana que en-tronca amb els ideals difosos pel Noucentisme i els valors de civilitat als quals aspira-ven per als seus ciutadans.

A mitjan anys vint, moment en què Puig començà a elaborar el Pla que veuria la seva resolució definitiva el 1926, aquest no era utòpic, sinó tot al contrari: entenent la planificació com una eina de previsió d'una ciutat futura, es vinculava de ple amb la política urbana que aspirava a fer de la capital el «*París del Migdia*» i, dels muni-cipis, una empresa rendible.²³

²¹ *Expediente Concurso Plano de Ensanche*. Fomento Obras Públicas, Hospitalet de Llobregat, 1926; *Memoria del Ejercicio de 1927*, op. cit.; «Ayuntamientos españoles. Hospitalet», op. cit.; *El Imán*, desembre 1927.

²² PUIG GAIRALT, Ramon. «El Plano de Ensanche de Hospitalet», a *El Imán*, desembre 1927.

²³ ROCA, Francesc, 1979: 83.

Les eines de què Puig disposava —la confecció d'un pla d'ordenació del territori— foren emprades per bandejar les zones degradades, enutjoses, i contribuir a reformar la ciutat, a fer-la més habitable i, alhora, més productiva.

El 1928, el pla general fou aprovat i es començaren tota una sèrie de reformes que afectaven el sanejament (a les quals ja hem al·ludit abans) com foren les que portaren a la pavimentació de carrers, clavegueres, plantació de verd urbà... i a la creació de serveis comunals —Casa de Correus i Telègrafs, Mercat de Collblanc (que no s'acabaria fins el 1932), escoles—, així com reformes d'infraestructura viària —supressió de guals en les vies del ferrocarril, urbanització de places (la del Repartidor, al barri del «Centre», i la del Sol, al de la Torrassa) i a la urbanització del barri de Les Planes-La Florida i Pubilla Casas, aquest darrer segons el model de ciutat jardí. El pla es portà a terme tot i les manifestacions d'oposició per part dels veïns pels costos que les obres comportaven, però també des d'organismes públics (Diputació, Ajuntament de Barcelona, Companyia de Ferrocarrils, etc.).

La crisi econòmica dels anys trenta, que esdevindria una crisi urbana i, també, regional, aviat es faria sentir. Encara que el pla Macià (1932) preveïés la potenciació del port i la recuperació de la façana marítima de Barcelona, la prolongació de la Gran Via i la creació d'un aeroport en terrenys situats entre Gavà i Viladecans, els esdeveniments polítics van trasbalsar la vida i la realitat del país.

Ramon Puig Gairalt continuaria encapçalant les iniciatives constructives del municipi, amb la construcció, el 1931 —com ja hem indicat abans—, del primer gratacels del país en terrenys de l'Hospitalet. D'altra banda, la peremptorietat de l'escolarització reclamada per la República el situarien davant la tasca de construir un bon nombre d'escoles per al municipi que, encara el 1932, tenia 8.252 nens sense escolaritzar.

El 1931 seria el mateix Puig qui defensaria el *Regional Planning*, i per a l'arquitecte de la funció pública el seu nou status: «*En retornar del viatge a la capital d'Alemanya hem sentit veritable desig de desvetllar en nosaltres, arquitectes catalans, aquell sentit de col·lectivitat que ha de permetre l'orientació de la grans tasca pública que cal portar a terme en la nostra terra, i hem comprès, també, la imperiosa obligació d'especialitzar-nos en els estudis per tal d'obtenir les millors realitzacions.*»²⁴

La seva participació en el Primer i el Segon Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana —celebrats respectivament el 1932 i el 1933—, amb les ponències «¿Són convenients les construccions de barriades *blocks*?» i «Possibles solucions de la crisi del ram de la construcció», seria també entesa com una contribució, com una actitud de servei i de militància dintre la qual les obres realitzades a l'Hospitalet, en un sentit o un altre, li servirien per exemplificar, i contraposar als models foranis, els de la realitat catalana.²⁵

²⁴ PUIG GAIRALT, Ramon/ MESTRES FOSSAS, Jaume. «XIII Congrés Internacional de l'Habitació i d'Urbanisme. Berlín 1931», a *Arquitectura i Urbanisme*, octubre 1931.

²⁵ El Pla d'Eixample també el vàrem tractar a SUÀREZ, Alícia/ VIDAL, Mercè. «Creixement urbà i

El treball desenvolupat pels germans Puig Gairalt són un clar exponent de voler a través de l'arquitectura i, en especial, Ramon Puig, també en el terreny de l'urbanisme i de l'habitatge social, contribuir en la mesura del possible a conformar un paisatge urbà dignificat des de la professió. Davant el desurbanisme o el descontrol varen saber donar forma a un desenvolupament que començava a manifestar-se i a fonamentar-se en el rendiment del sòl. A través dels seus treballs la idea de ciutat, d'una ciutat endreçada, amb un cert filtreig cosmopolita va prendre cos i l'Hospitalet amb el seu Pla d'Eixample i de Sanejament ho exemplificava. El pas del període de la Mancomunitat a la República molts dels ideals d'un país que s'emmirallava amb Europa en tots els terrenys semblava aconseguir-se; no obstant això, el trasbals de la Guerra Civil i l'extensa ombra que sobre el país va significar tot el període franquista aparellat amb un increment d'immigració, d'intensificació constructiva i, en bona part, especulativa, de mica en mica van anar esborrant el que s'havia assolit. El propi concepte de patrimoni molt restringit en uns primers moments vers aquella arquitectura «moderna» i la manca de catàlegs van actuar en detriment i, malauradament, l'Hospitalet va perdre bona part d'aquell patrimoni arquitectònic que portava la petja dels Puig Gairalt. Tanmateix, com indicava al començar aquest article, sortosament encara perviuen en els diferents nuclis algunes de les obres i, un bon nombre d'elles han sigut objecte de restauració i rehabilitació. De ben segur, que mantenir viu aquell patrimoni és el millor que li escau per consolidar la memòria col·lectiva.

BIBLIOGRAFIA

"Ayuntamientos españoles. Hospitalet", a *El Municipio Español*, Febrero 1928, p. 8-9.

BASSEGODA NONELL, Joan. *Los Maestros de Obras de Barcelona*. Barcelona, Editores Técnicos Asociados, 1973.

BLADÉ DESUMVILA, A. *Francesc Pujols per ell mateix*. Barcelona, Pòrtic, 1967.

IVERN, Francesc. *Hospitalet de Llobregat. Municipio suburbano*. Barcelona, Sección de Sociología del Centro de Estudios Económicos, Jurídicos y Sociales del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1960.

PUIG GAIRALT, Ramon. "Casas baratas y ciudades jardines", a *El Constructor*, gener 1925, p. 41-42.

PUIG GAIRALT, Ramon. "El Plano de Ensanche de Hospitalet", a *El Imán*, desembre 1927.

resolució formal a l'Hospitalet de Llobregat (1912-1937), a través de l'actuació de Ramon Puig Gairalt, arquitecte municipal», a *Història urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1990, vol. 2, p. 315-337.

PUIG GAIRALT, Ramon, MESTRES FOSSAS, Jaume. "XIII Congrés Internacional de l'Habitació i d'Urbanisme. Berlín 1931" a *Arquitectura i Urbanisme*, Barcelona, octubre 1931.

PUIG GAIRALT, Ramon. "La casa pairal. Câ la Pubilla Cases", a *Fortitud*. Hospitalet, 30 de novembre, 15 i 31 de desembre de 1932.

PUIG GAIRALT, Ramon. "La casa pairal de "Câ la Pubilla Casas". Un bell exemplar d'arquitectura catalana", a *Arquitectura i urbanisme*. Barcelona, núm. 2, març de 1932.

PUIG GAIRALT, Ramon. "La construcció d'un gratacels: carretera de Collblanc, 43", a *Fortitud*. Hospitalet, núm. 10, 10 de març de 1933.

ROCA CLADERA, J.N. *Gestión Urbanística y modelos de crecimiento en la Formación Metropolitana de Barcelona 1957-1977*. Estudi inèdit.

ROCA, Francesc. *Política Econòmica i Territori a Catalunya. 1901-1939*. Barcelona, Ketrés, 1979.

SUÁREZ, Alícia i VIDAL, Mercè. "Creixement urbà i resolució formal a l'Hospitalet de Llobregat (1912-1937), a través de l'actuació de Ramon Puig Gairalt, arquitecte municipal", a *Història urbana del Pla de Barcelona. Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 6 i 7 de desembre de 1985*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1990, vol. 2, p. 315-337.

SUÁREZ, Alícia i VIDAL, Mercè. *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt. Noucentisme i modernitat*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

VIDAL I JANSÀ, Mercè. *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Institut d'Estudis Catalans, 1991.

Xènius. "Empòrium", a *La Veu de Catalunya*, 19 de gener de 1906.

FONTS DOCUMENTALS

Expedients d'obres, memòries, revistes de l'Arxiu Municipal de l'Hospitalet de Llobregat, de 1912 a 1937.

Arxiu familiar Arxiu Puig Viñals.

Arxiu familiar Cervelló-Casanova.

Centre Excursionista de Catalunya.

Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears.

Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona

ANNEX

Reproducció de l'article que va escriure Ramon Puig Gairalt en la revista *Fortitud* de l'Hospitalet

LA CONSTRUCCIÓ D'UN GRATA-CELS

Construir una casa de dotze pisos d'altura, hauria deixat bocabadats als nostres avis; en canvi parlar d'aixecar una casa de 45 metres d'alçada, té que fer somriure a qual-sevol americà d'avui. Per a nosaltres el problema és nou i ho és, sencillament, perquè a Barcelona que regulen la construcció, amb unes ordenances antiquades de l'any noranta, no permeten major altura a les cases de 23 metres. Fa anys que s'està parlant de variar-les però, manca qui ho porti a cap. Jo espero que primer les tindrem fetes a Hospitalet i procurarem estiguin a l'altura de les més adelantades.

El problema de construir una casa de major altura que la corrent és simplement, tenir en compte la resistència dels materials empleats.

Així els totxos no deuen fer-se treballar amb un gruix de 15 centímetres que es el corrent en les nostres construccions més enllà d'uns 25 metres que s'acosta a resistir una càrrega de deu quilos per centímetre quadrat. Per això la casa de la Plaça de Catalunya, cantonada a l'Avinguda del Portal de l'Àngel que passava dels 30 metres, a l'enderrocar-la, del costat que la sostenia, van tenir, a correu que desfer-ne una part per apuntalar tota l'altra, doncs, s'esclafava.

Si el material usat és el ciment armat, el càlcul que deu fer-se per cada element indica el gruix exacte de manera molt anàloga, a quant l'element sustentant és el ferro.

Així doncs, no estranyarà a ningú la facilitat tècnica de la construcció dels gratacels. Es calcula un armazó de ferro o ciment armat, capaç de sostenir tota la càrrega pròpia i la eventual de l'edifici, els peus drets van disminuir de secció a mida que es va pujant ja que cada planta més enlaire té menys pes per a sostenir. En canvi, les jàsseres horitzontals, són sempre les mateixes, ja que cada una sola la d'aguantar el seu pis corresponent.

A l'arribar a una altura en que sols hi manqui quatre o cinc pisos per acabar-se la casa, no caldren ja els peus drets tota vegada que ja representa una construcció ordinària i per tant el mahó té la suficient resistència. Mo obstant, és convenient seguir continuant-los en part, ja pel lligament total de l'edifici, que permet una resistència al vent, tema molt important per cert pel cas fortuït, a casa nostre, d'un terratrèmol.

Pel demés, la construcció interna és la mateixa que en les demés cases, sols hi són cosa imprescindible, els ascensors.

La casa del Sr. Pons a Collblanc, reuneix totes les característiques necessàries d'un gratacel. Es pot dir que es un organisme acabat. No es com les cases corrents a Barcelona, que sempre s'hi pot afegir un pis o suprimir-ne un altre. Aquesta casa, la

vàreig estudiar perquè restés com està acabada. Per a una altra planta, els peus drets de baix, no tindrien suficient resistència, ja que de res hauria servit posar-hi ferro de sobres, i treuen una altura, perdria tota la concepció escalonada que hem va inspirar el construir-la. Les diverses altures en que venen els set terrats que en ella hi ha no varen sortir l'etzar, sinó que els vaig calcular per disposar-los d'aquella manera, pels efectes pràctics i estètic.

Amb la disposició de grans balcons i les pseudo-tribunes, es dóna als pisos un engrandiment extraordinari amb benefici exterior d'una silueta equilibrada, a l'ensemps que dóna grandiositat a l'immoble, que d'altra manera es vegin massa estret per la seva altura.

Tots els pisos tenen el màxim confort assequible, tenint en compte que la casa és d'un particular que en té de treure'n la renda lògica i el servei sanitari és amb instal·lació completa de W.C; les cuines a la moderna amb cuines econòmiques a gas; cada pis té un safareig amb una petita galeria; hi ha quartos de bany en alguns pisos. Hi ha instal·lació de telèfon a profit dels llogaters. El servei d'ascensor es de dia i nit havent-hi llum encés a l'escala fins al matí. Actualment s'està procedint a la instal·lació de calefacció per alguns pisos i essent l'instal·lació elèctrica adequada a la calefacció pels veïns que s'en vulguin servir. La instal·lació d'aigua és per comptadors individuals, tenint cada pis per tant tota l'aigua que desitja.

En quant a la distribució, no hi ha ni un quarto fosc en tot l'edifici essent els pisos més grans a mida que es va pujant. Doncs n'hi ha de menys per replà, i per tant són de lloguer més enlairat.

Exteriorment he procurat donar-li un caire com de terra per venir en l'extrem d'una illa de cases, permetent així poder-se'n aixecar una altre de semblant en l'altre extrem deixant les cases intermitges a l'altura regular del tipu que es fixi per dit carrer.

A fi d'evitar el mal efecte que produeixen les parets mitgeres que veiem a Barcelona sense arrebossar durant anys i anys, he enretirat les dites parets per un costat, uns quatre metres del veí, quedant per tant, en forma de façana igual que la del davant; i en quant a l'altre lateral he projectat els patis i al caixa d'escala en forma que el

conjunt que és el que es veu venint de Barcelona de força moviment, tingui un caràcter de façana que sens dubte és la més vistosa de totes.

Tota la part baixa estava projectada a base de posar hi aplacats de pedra calic que li hauria donat un aspecte molt més noble; més a darrera hora per qüestions econòmiques es tingué de suprimir.

Amb tots aquests antecedents es comprendrà com la construcció de que parlem, ha resultat força barata i pel que respecta al mèrit constructiu com a problema no és de cap importància. Si algun mèrit se li vol concedir, és solament perquè hagi resultat una obra reixida de composició, i de conjunt modern, tenint en compte la seva escassa superfície i la part econòmica que dominava.

Ramon Puig Gairalt
Arquitecte